

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ“ – СВИЩОВ

КАТЕДРА „АГРАРНА ИКОНОМИКА“

Боряна Румянова Георгиева

**ВЪЗМОЖНОСТИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА НА
МАЛКИЯ БИЗНЕС В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна
степен „доктор“ по докторска програма „Икономика и управление
(Аграрна икономика)“

Научен ръководител:
доц. д-р Маруся Линкова

СВИЩОВ

2020

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение, списък с използвана литература и приложения (3 бр.). Неговият обем е от 172 страници, от които титулна страница и съдържание – 2 стр., увод – 4 стр., основен текст – 156 стр., заключение – 4 стр., използвани източници – 6 стр. В дисертационния труд са включени таблици – 26 бр. и фигури – 31 бр. Списъкът на използваната литература е съставен от общо 101 броя източници – 92 бр. на български език и 9 бр. на английски език.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита пред научно жури от катедра „Аграрна икономика“ при факултет „Производствен и търговски бизнес“ на Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – гр. Свищов.

Авторът на дисертационния труд е докторант в редовна форма на обучение към катедра „Аграрна икономика“ при Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – гр. Свищов.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 04.09.2020 г. от 13:30 часа в Заседателна зала „Ректорат“ на Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – гр. Свищов. Материалите по защитата са на разположение на заинтересованите на интернет страницата на СА „Д. А. Ценов“ – гр. Свищов – <https://www.uni-svishtov.bg/>.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на темата

Малките и средните предприятия (МСП) са основен двигател за повишаване темповете на икономически растеж, за развитие на технологични производства и висока добавена стойност от дейността, както и за повишаване конкурентоспособността на икономиката. Те притежават потенциал за гъвкава адаптация към икономическите условия и променящата се пазарна конюнктура. Тази предпоставка е от изключителна важност за развитието на икономиката и националния просперитет. Малкият бизнес допринася за намаляване на регионалните различия, решаване на проблема с безработицата и повишаване жизнения стандарт на населението. Малките и средните предприятия са от съществена важност за развитието на селските райони, които заемат обширна територия в Европейския съюз (90%) и в тях живее 69 на сто от населението. Повишеното внимание към малкия бизнес в селските райони е насочено към подпомагане на тяхното развитие. В България микро, малките и средните предприятия представляват 99,8% от общия брой на регистрираните и функциониращите предприятия, като в тях са заети над 75% от работещите в страната. Необходимо е да насочим вниманието си към малкия и средния бизнес, тъй като неговото място за развитието на съвременната пазарна икономиката е първостепенно.

Актуалността и значимостта на темата се определят от специалната роля, която има малкия бизнес в генерирането на икономически растеж, създаването на нови работни места и осигуряването на социално благополучие на нацията. Но малките фирми в селските райони се изправят пред предизвикателствата за създаване на алтернативна заетост, диверсификация на икономическите дейности и услуги, както и създаването

на необходимата инфраструктура. Чрез национални и европейски политики, фокусирани върху развитието на селските райони, може да се отговори адекватно на очакванията и нуждите на местните хора в селските общности. Комплексността в развитието на селските региони е предпоставка за укрепване на икономиката, обществото, природата, инфраструктурата и културата на селските територии. Но въпреки многобройните изследвания в специализираната литература, все още липсва цялостно изследване на възможностите и предизвикателствата на малкия бизнес в селските райони на Р България.

2. Обект и предмет на изследването

Обект на изследване е малкият бизнес като важен фактор за съживяване и развитие на селските райони в България.

Предмет на изследване са възможностите и предизвикателствата за развитие на малкия бизнес в селските райони на Р България.

3. Цел и задачи на дисертационния труд

Основна цел на разработката е на база задълбочено проучване и тълкуване на съществуващи теоретични постановки да се формулират трудностите и предизвикателствата пред малкия бизнес и да се изведат основните възможности за неговото развитие в селските райони на Р България.

Реализирането на поставената цел е свързано с решаването на следните **задачи:**

- Проучване на теоретичните и методическите основи на малкия бизнес;
- Анализирание ролята на малкия бизнес за развитието на селските райони;

- Идентифициране актуалните проблеми пред малкия бизнес, затрудняващи неговото развитие;
- Анализирание на подходите и инструментите за преодоляване на проблемите в развитието на селските райони;
- Характеризиране на тенденциите в социално-икономическото развитие на селските райони в Р България;
- Анализирание въздействието на социално-икономическото развитие на Р България върху малкия бизнес в селските райони;
- Ранжиране на основните фактори, влияещи върху конкурентоспособността на малкия бизнес в селските райони.

4. Изследователска теза

Изследователската теза на дисертационния труд е, че малкият бизнес е важен фактор за социално-икономическото укрепване на селските райони в Р България и оказва положително въздействие върху процесите за постигане на устойчивото им развитие.

5. Методология на изследването

За целите на дисертационния труд са използвани първични и вторични източници на информация. Първичните източници са национални и европейски нормативни документи – закони, постановления, наредби; стратегии и политики за развитие на регионално и национално ниво; статистически и аналитични материали и база данни от НСИ. Вторичните източници са научни публикации и изследвания на български и чуждестранни автори по разглежданата тематика.

За постигане на основната цел и за изпълнение на поставените задачи се използват различни **методи на изследване**. Традиционните научно-

изследователски методи на изследване са както следва: логико-теоретични – сравнителен анализ, съчетан с методите на индукция и дедукция, както и на синтез; системен подход, логически метод; статистически методи – корелационен анализ, многофакторен регресионен анализ, дисперсионен анализ, коефициент на предприемаческа активност; иконометрични модели – SWOT – анализ. Аналитичните инструменти, които са използвани са: анализ и обобщение на проучена литература, таблично и графично представяне на характеристики, резултати и тенденции.

6. Ограничения на изследването

При разработване на дисертационния труд са въведени следните **ограничения на изследването**, като извън обхвата му остават:

- Големите предприятия с персонал над 250 души;
- Малкият бизнес в градските райони;
- Проблемите на малкия бизнес, свързани със счетоводството одита и мониторинга.

7. Апробация

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита пред научно жури от катедра „Аграрна икономика“ на Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – гр. Свищов.

Части от изследването в дисертационния труд са публикувани в специализирани научни издания и са представени на научни форуми.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Съдържанието на дисертационния труд е представено в следната логическа последователност:

УВОД

ГЛАВА ПЪРВА. ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ НА МАЛКИЯ БИЗНЕС В СЪВРЕМЕННАТА ИКОНОМИКА

- 1.1. Нормативно регламентиране на малкия бизнес
- 1.2. Предимства и ограничения на малкия бизнес
- 1.3. Етапи в развитието на малкия бизнес в Р България

ГЛАВА ВТОРА. РОЛЯ НА МАЛКИЯ БИЗНЕС ЗА РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ В БЪЛГАРИЯ

- 2.1. Характеристика на селските райони в България
- 2.2. Основни проблеми в развитието на селските райони
- 2.3. Роля на малкия бизнес за съживяване на селските райони

ГЛАВА ТРЕТА. ПРИЛОЖНИ АСПЕКТИ ПРИ ИЗСЛЕДВАНЕ РАЗВИТИЕТО НА МАЛКИЯ БИЗНЕС В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

- 3.1. Методически инструментариум на изследването
- 3.2. Оценка на въздействието на социално-икономическото развитие на Р България върху малкия бизнес в селските райони
- 3.3. Оценка на основните фактори, влияещи върху конкурентоспособността на малкия бизнес.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

ПРИЛОЖЕНИЯ

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

В уводната част на дисертационния труд са обосновани актуалността и значимостта на разработката. Дефинирани са обектът и предметът на изследването. Поставени са основната цел и задачи, свързани с нейното постигане. Формулирана е изследователската теза и са поставени методологията, обхватът и ограниченията на изследването.

ГЛАВА ПЪРВА. ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ НА МАЛКИЯ БИЗНЕС В СЪВРЕМЕННАТА ИКОНОМИКА

Първа глава има теоретична насоченост. Тя е фокусирана върху същността, особеностите и нормативно-институционалната рамка на малкия бизнес. Разгледани са предимствата и недостатъците, както и етапите в исторически план при развитието на малкия бизнес в страната.

В структурен аспект първа глава се състои от три параграфа.

В параграф **1.1. Нормативно регламентиране на малкия бизнес** се проследяват авторските позиции и мнения относно дефинирането на понятия като "бизнес" и "малък бизнес". Разгледано е еволюционното развитие на дефиницията за малкия бизнес в три основни групи – в зависимост от техния произход, въз основа на сравнителен анализ между малкия и големия бизнес, както и дефиниране на база критерии - размер на фирмата и организационно дефиниране. Обърнато е внимание на обяснението на понятието малък бизнес от Комитета Болтън. Според *икономическата дефиниция* малкият бизнес представлява независим бизнес, управляван от своите собственици лично, имащ малък пазарен дял. *Статистическата дефиниция* на определението за малък бизнес го определя като бизнес по различни

квалификационни признаци в отделните отрасли т.е. диференциран подход за определен отрасъл с неговите специфични характеристики.

Сред чуждестранните автори, изследващи особеностите на малкия бизнес, е Питър Дракър. Според него малкият бизнес е този, при който всички бизнес решения се взимат от един човек и управленската група е малка, компактна и лесно организирана. Дракър класифицира бизнес организациите в четири основни категории – *малък, сравнително по-голям, голям и много голям бизнес*, в зависимост от основните управленски различия.

Направена е авторова съпоставка на първата обща дефиниция на МСП приета като Препоръка 96/280/ЕО и новата Препоръка 2003/361/ЕО, отразяваща икономическото развитие след 1996 г. в табличен вид. Новата дефиниция е адаптирана към различни категории малки и средни предприятия и взема предвид различни типове отношения между тях. Насърчават се иновациите и партньорските взаимоотношения, като гарант, че обект на публичните програми са само предприятия, които отговарят на критериите и се нуждаят от финансова подкрепа (ЕК, 2015, стр. 8). От данните могат да се изведат трите основни групи предприятия на база количествени показатели в сила от 2005 г.:

- Микропредприятия – персонал до 10 души, оборот не надхвърлящ 2 млн. евро и/или общ баланс до 2 млн. евро;
- Малки предприятия – наетите са между 10 и 49 души, оборот не надхвърлящ 10 млн. евро и/или общ баланс до 10 млн. евро;
- Средни предприятия – заетост на служители от 50 до 249 души, оборот не надхвърлящ 50 млн. евро и/или баланс до 43 млн. евро.

Направено е разграничение на понятия като предприятие; численост на персонала и горна финансова граница, които определят категориите на

предприятията; видове предприятия, въз основа на които са изчислени бройката на персонала и сумите. След като се установи, че попада в категорията микропредприятие, малко или средно предприятие, се взима под внимание други критерии, които се използват при определяне на МСП. Двете основни категории са *количествени и качествени* показатели. Основните *количествени* критерии са: численост на персонала; годишен оборот; общ годишен баланс. *Качествените* показатели, използвани при дефиниране на МСП, разкриват определени същностни особености на сектора като особености на управлението; *юридическата форма*, под която той съществува; *независимост* от големи бизнес-единици; *рисков характер*.

Редица български автори изразяват своето отношение към характеристиките на малкия бизнес като И. Балканска, Й. Василев, М. Николова, М. Линкова, Т. Турлакова, Л. Варамезов, Ю. Дойчинова, К. Тодоров, А. Денева, Х. Калигоров, А. Митева, З. Стоянова и др.

Разгледаните мнения на различни автори дават основание да се изведе **обобщена дефиниция** за термина малък бизнес. Този **бизнес** е независимо управляван и задължително регистриран, според законите на съответната страна и съответства на количествени и качествени критерии за определяне категорията на предприятието. Дефиницията за малки и средни предприятия трябва да бъде достатъчно гъвкава, за да отговори на предизвикателствата на икономическата реалност. Определението за МСП е обект на критика, заради критерия за списъчен брой на персонала, който рядко се обвързва с оборота или счетоводния баланс. Поради тази причина много предприятия са с ограничен достъп до европейски фондове. За да се избегне нарушаването на европейските политики е необходимо да се вземат предвид различни потребности и специфики на малките фирми, тъй като те контрастират по

размер, икономическа дейност, финансиране, цели на управлението, местоположение и правен статус.

В параграф **1.2. Предимства и ограничения на малкия бизнес** се характеризират мнения на различни автори за положителните и отрицателните страни на малкия бизнес.

За да се обобщи положителният ефект на малкия бизнес, от гледна точка на фирменото равнище, са синтезирани най-важните специфични характеристики като:

1. Малките и средните предприятия са гъвкави, иновативни и се съобразяват с пазарната ситуация, като запълват пазарните ниши, дори и в период на финансова криза.

2. Трудовата мотивация се проявява изключително при собственика-предприемач и заинтересованите страни като съдружници.

3. Малките бизнес единици се специализират като пазарни лидери в дребни производства (срещана практика при ферми в селските райони на България).

4. Малките и средните фирми разкриват нови работни места, съобразяват се с индивидуалните качества на работника и са стимул за намаляване на безработицата.

5. Доминирането в някои сектори на икономиката (селско стопанство, търговия, услуги) е ключов фактор за МСП, спомагащ за регионалното развитие на изоставащи региони в страната.

6. Като източник на доходоносен бизнес, малките и средните фирми са двигател за конкуренцията на пазара на труда.

Неизменна част от положителните страни са и отрицателните ефекти в сектора на малките и средните предприятия. Синтезираният им вид се изразява в тези специфични черти:

1. Ограничена възможност за конкуренция с големите бизнес единици, поради недоверие на банковия сектор за финансиране и разрастване на икономическата дейност.

2. Недостатъчна технологична модернизация и ниски капиталовложения за научно-изследователска дейност.

3. Недостига на достатъчно специализирани работни кадри е предпоставка за повишаване на компетентностите и квалификацията на служителите чрез обучения, семинари, курсове и други инициативи.

4. Слаба информираност и активност при кандидатстване за инвестиционни проекти по европейски и национални програми.

Всяка стопанска дейност крие рискове, но и финансови успехи. Малкият и средният бизнес доказва своята стратегическа роля и заслуженото място, което заема в икономическия живот на Р България.

Анализирани са двата подхода, които определят поведението на предприемача спрямо пазара – продуктов подход и пазарно-ориентиран подход. При продуктовия подход предприемачът разполага с необходимите ресурси (материални, финансови, човешки) и организира производството на дадения продукт. Докато при пазарно-ориентирания подход водеща роля има проучването на пазарните потребности. Анализът на връзката между малкия бизнес и пазарната среда определя пазарната ниша, а оттам и подхода за стартиране на малък бизнес. След като собственика-предприемач се е насочил към определен подход – продуктов или пазарно-ориентиран, е възможно стартирането на малък бизнес. По този начин се намира най-подходящата пазарна ниша за малката фирма.

Внимание е обърнато и на рисковете пред малките и средните предприятия, които са неизменна част от пътя на тяхното съществуване и завоюването на пазарен дял в конкурентните икономически условия. Основните групи рискове пред малкия и средния бизнес, в зависимост от мястото на фирмата в рисковата среда са *външни и вътрешни* рискове за фирмата. Показани са фазите, през които преминават МСП, за да достигнат своя растеж.

В параграф **1.3. Етапи в развитието на малкия бизнес в Р България** са проследени в хронологичен ред основните етапи на българския малък и среден бизнес – от Освобождението до Първата световна война; до национализацията през 1947 г.; периода 1948 – 1980 г.; периода 1980 – 1989 г.; след 1989 г. до наши дни. Правната рамка за развитие на малките и средните предприятия в България се характеризира със законови и подзаконови нормативни актове, регулиращи дейността им. За пръв път в България понятието МСП е въведено със **Закона за малките и средните предприятия**. Представени са и показателите при дефиниране на средни, малки и микропредприятия. Условие, посочено в Закона, е при изчисление на данни да се вземе под внимание дали предприятието е независимо, партньор или свързано. Целта е избягване на нелоялна конкуренция при кандидатстване за допълнителни финансови ресурси.

В резултат от направеното изложение могат да бъдат изведени следните **обобщения и изводи**:

1. Малкият и средният бизнес има ключова роля в икономиката във връзка с производството, заетост и конкурентоспособност на всички сектори в икономическия живот на страната.

2. За постигане на икономически растеж на българската икономика, важно значение има финансирането на МСП като предпоставка за бъдещо развитие.

3. Пречки пред развитието на малкия бизнес могат да окажат различни административни тежести от страна на институциите към инвеститорите и бъдещите предприемачи.

Въз основа на извършените теоретични проучвания на научната литература по отношение на нормативното регламентиране на малкия бизнес, неговите положителни и отрицателни страни, както и етапите в развитието му в България, могат да се формулират следните **основни изводи и обобщения към глава I:**

Първо, извършения теоретичен преглед на специализираната литература относно зараждането и развитието на малкия бизнес, доказва неговата многоаспектна природа. В заключение на изложените концепции и схващания за основните му дефиниции, малкият бизнес представлява независимо управляван и задължително регистриран, според законите на съответната страна и съответства на количествени и качествени критерии за определяне категорията на предприятието.

Второ, българските малки и средни предприятия успяват да се адаптират към условията и правилата на ЕС, за да са конкурентоспособни на други европейски фирми. Това е ползотворна тенденция, тъй като са важен източник на работни места, инвестиции, добавена стойност и производителност на труда.

Трето, малкият бизнес в Европа оперира на глобалния пазар в една изключително динамична бизнес среда, в условията на глобална конкуренция и развитието на нови бизнес модели. В тези условия е немислимо ограничаването на политиките за подкрепа само на база на броя заети в

малките и средните предприятия. Нужно е да се вземе под внимание различните потребности и специфики на МСП.

ГЛАВА ВТОРА. РОЛЯ НА МАЛКИЯ БИЗНЕС ЗА РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ В БЪЛГАРИЯ

Глава втора е насочена към описание на селските райони в страната, техните основни проблеми в развитието им, както и приносите на малкия бизнес за подпомагане на селските райони.

В началото на параграф **2.1. Характеристика на селските райони в България** е разгледано районирането като процес на разделяне (обособяване) на националната територия на отделни териториални единици, наречени райони (региони). Когато районирането е свързано със селскостопанското производство, то е форма на териториално разделение на труда и е израз на териториалната специализация. Териториалното разположение на производството се съобразява с най-благоприятните природно-климатични и икономически условия за развитие потенциала на конкретния бизнес.

Представено е обособяването на дадена територия на отделни части чрез различни критерии: според предназначението; според икономическия потенциал; в зависимост от водещия стопански отрасъл; в зависимост от *въведеното по законодателен път* териториално деление на страната. Районирането се обособява чрез използването на два основни подхода – икономически и административен подходи. Основната разлика между двата вида райониране е в това, че *административното райониране* е субективен процес на основата на административните закони, а *икономическото*

райониране е обективен процес, базиращ се на автоматичното действие на икономическите закони.

Икономическият район се формира като обособен производствено-териториален комплекс, който осигурява оптимални условия за развитие на производството, формиране на специализация и изграждане на производствено-икономически връзки между отделните му части. Основните характеристики, по които се различава икономическия район са: обективност, специализация, комплексност, производствено-икономически връзки. Икономическите райони се разделят на два вида, според начина на формиране – отраслови и интегрирани. *Отрасловите икономически райони* се създават на отраслов принцип и обхващат производството и дейността на даден отрасъл, като например в селскостопанските райони.

Селскостопанското райониране е вид икономическо райониране, основано на отраслов принцип. Селскостопанският район е отраслово-икономически район, част от интегрираните икономически райони с относително самостоятелни характерни особености, основани на закономерностите на селскостопанското производство. На тази основа селскостопанските райони са основани на икономическото райониране, а селските райони на административно-териториалното разделение на страната. Тази особеност е базата, върху която се правят различията между двата вида райони. На територията на селскостопански район могат да бъдат разположени няколко селски райони (Маджарова С. , 2001, стр. 6).

Административният подход е втория основен подход, при който в страната има обособяване на основни административно-териториални единици и административно устройство на територията.

Административно-териториалното устройство (АТУ) на страната е основна и неотменима част от организацията и управлението на всяка

държава като националната територия се разделя на административно-териториални единици (АТЕ) с цел да се осъществи рационално протичане на основните социално-икономически процеси. Направен е исторически преглед на нормативните документи, регулиращи административно-териториалното устройство на Р България от 1879 г. досега. Показаната нормативна уредба на процесите, свързани с АТУ, е обвързана с регламентацията на управлението на страната през показания период, в резултат на социално-икономическото и политическото състояние в страната, както и необходимостта от съобразяване на административното управление с потребностите и интересите на населението (Калинков, 2016). Показани са, под формата на фигура, основните структурни единици на територията на страната, обхванати от разпоредбите на правните норми и са посочени в ЗАТУРБ. Видовете единиците, които се включват са: административно-териториални единици /АТЕ/, съставни административно-териториални единици /САТЕ/ в общините и териториални единици /ТЕ/. На база ЗАТУРБ, съгласувано с Министерството на регионалното развитие и благоустройството и Министерството на земеделието и храните е изграден и Национален регистър на населените места /НРНМ/ от Националния статистически институт.

Важна част от административното райониране са **селските райони**. Те се отличават с разнообразие по отношение на техните природни, социално-икономически и институционални условия и особености. На това многообразие се дължат различията при дефиниране на селските райони в отделните страни. България няма голям опит в планирането и осъществяването на политика, насочена към развитието на селските райони. Понятието придобива по-съществено съдържание след навлизането му в официалните документи на страната и селските райони стават обект на държавна политика. Формулирането на официална дефиниция започва

поради преговорите на страната ни за членство в ЕС (Георгиева, 2018). Поради различни причини са оформени няколко основни подхода за дефиниране на селските райони – пространствен подход, свързан с тяхното местоположение, териториален подход, разглеждащ териториалните единици и социално-конструктивен подход (Митева, 2011).

Съгласно Програмата за развитие на селските райони (2014 – 2020) националната дефиниция определя като „селски райони” общините (LAU 1), в които няма населено място с население над 30 000 души. Съгласно определението 232 общини от общо 265 общини в България са класифицирани като селски район (МЗХ, 2014). Подобна дефиниция е използвана при програма САПАРД¹ и при Програмата за развитие на селските райони (2007 – 2013). За изпълнение на предприсъединителната програма САПАРД, Националният план за развитие на земеделието и селските райони (2000 – 2006) приема работна дефиниция, където определението дефинира селските райони в България като „общини, чийто най-голям град е с население под 30 000 души и гъстотата на населението е под 150 д./км²“. В България тези райони се определят чрез Наредба №14² на Министерството на земеделието и горите /МЗГ/ и на Министерството на регионалното развитие и благоустройството /МРРБ/ (Янакиева, 2007). Използват се различни дефиниции за селски район – европейската класификация на ниво NUTS³ III (28 административни области), националната класификация на ниво LAU1 (265 общини), както и административното разпределение - NUTS II (6 района за планиране). За

¹ САПАРД е специална програма за присъединяване в областта на земеделието и развитието на селските райони (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development - SAPARD)

² Наредба №14 от 1 април 2003 г. за определяне на населените места в селски и планински райони, ДВ, бр. 35, обн. 26.08.2005

³ Номенклатура на териториалните статистически единици

класифициране на селските райони се използват две групи критерии – общи и критерии, отразяващи проблемите в тях. *Общите критерии* са географско положение, природно-климатични условия, площ, брой жители, гъстота на населението, отдалеченост от градски центрове. *Критериите, свързани с проблемите в селските райони* отразяват социално-икономическото им развитие.

В **обобщение** от направения обстоен преглед на характеристиките на селските райони, като дефиниции в Европейския съюз и в България, се забелязват различни определения в зависимост от целите, за които са формулирани. Промените са свързани със социално-икономическите условия, както и административно-териториалната структура. Когато се анализират селските райони се описват техните различията и взаимовръзките между различните части на страната, което води до откриване на положителните и отрицателните страни на съответния район. Формулирана твърде общо, дефиницията на селския район в България, не е достатъчно условие, за да се реализират всички мерки, насочени към проблемите в специалните територии. Прилагането на диференциран подход чрез набор от критерии и показатели (икономически, демографски, социални, инфраструктурни и др.) може да доведе до успешно планиране и реализиране на мерки и стимули за развитие на селските райони. Възможно е постигане на ефективност при реализация на целите и приоритетите на провежданите политики за селските райони чрез стратегии, съобразени с проблемите на различните видове селски райони.

В параграф **2.2. Основни проблеми в развитието на селските райони** се изследват икономически, структурни и социални проблеми, както и такива, свързани с урбанизацията, които са пречка пред развитието на селските райони. **Икономическите проблеми** в селските райони главно са

свързани с (Николова, Линкова, & Ненова, 2018): нисък размер БВП на глава от населението; преобладаващо микро-фирми; нисък икономически растеж, свързан с ниско равнище на производството и доходите; ниска степен на диверсификация; слабо интегрирани с местната икономика райони; ниска производителност на труда; недостатъчни инвестиционни проекти и др. **Социалните проблеми** в селските райони са свързани с: по-висока безработица и риск от бедност; обезлюдяване на селските райони и ниска трудова заетост; влошена демографска структура и устойчивост; ниско качество на социалните услуги и влошена инфраструктура. **Структурните проблеми** в селските райони се отличават с: слабо развитие на стопанските отрасли и подотрасли, както и неравномерно разпределение в страната; слабо развита преработваща промишленост; слаби хоризонтални и вертикални връзки и интеграционни процеси; неоптимално използване на природните и производствените ресурси на селските райони. **Проблемите**, на селските райони, **свързани с урбанизацията** се появяват, когато индустриализацията започва да привлича селското население към градовете чрез по-високо възнаграждение, по-добри условия на труд, по-големи възможности за прогрес и др. За да се избегнат основните проблеми е необходимо да се приложат мерки за развитие на селските райони. Стабилното развитие дава сигурност на селските общности, по-конкретно на малкия бизнес в селските райони, като се запазят местните ресурси.

Подходите, чрез които могат да се редуцират съществуващите проблеми в селските райони, са синтезирани в три групи (Shaffer, 1989). *Първият подход* изключва решаването на проблемите от страна на правителството и е насочен единствено към пазарните сили като двигател за бъдещо стабилизиране на ситуацията. *Вторият подход* подкрепя правителствената намеса и оправдава „отиване на място“ в селските райони и

неутрализиране на проблемите директно. Докато *третия подход* съсредоточава силите си към по-големия град, намиращ се в конкретната община, като това трябва да допринесе за развитието на целия селски район. Като най-удачен се приема вторият подход, тъй като политиката се насочва, първо, към наличните местни ресурси и запазването им в максимална степен, за да се неутрализира в минимална степен външните фактори. Като второ, целенасочената държавна подкрепа дава ясни правила и мерки, от които местните общности се нуждаят като гарант за бъдещи възможности.

Част от многобройните **възможни мерки**, които могат да се използват за решаване на проблемите в селските райони са ориентирани към (Маджарова, Пенева, & Патарчанова, 2013): развитие на малки и средни предприятия в селските райони като средство за решаване на социално-икономическите проблеми; разработване на стратегия, която да е насочена към съживяване, поддържане и развитие на селските райони като се използват добри практики и традиции от други европейски страни; специални комплексни програми, водещи до намаляване на икономическите различия в селските райони на страната, които са следствие от природни дадености и инфраструктура; осигуряване на работни места за местното население; интегрирани местни икономики, което води след себе си нови работни места като селския туризъм; изграждане на модерна инфраструктура, както и сектора на услугите; професионалното образование в аграрния сектор, повишава познанията и квалификацията на населението и отваря възможност за реализация в местни бизнес организации; комасацията и консолидацията на собствеността като условие земеделските стопанства, и в частност техните собственици, да имат възможност да кандидатстват по различни мерки към ПРСР, за да модернизират наличната си агротехника;

данъчна и кредитна политика, която подкрепя земеделските фермери чрез нисколихвени кредити.

Като **заклучение** може да се обобщи, че:

- Един от най-важните отрасли за запазване на социалната идентичност и традициите е селското стопанство. Като част от гръбнака на икономиката, трябва да се възприема като фактор за запазване на териториалния и демографския баланс в страната. Наложително е всеки да поеме отговорността за проблемите, които са създадени през годините, както от страната на България, така и на европейските институции.

- Като съществени проблеми в развитието на малкия бизнес в селските райони се очертават: ниски нива на БВП на глава от населението, висок инвестиционен риск, ниско квалифицирана работна сила, слаби нива на производителност на труда и др. За да се редуцират се използват различни подходи и мерки в помощ на малките организации в селските територии.

- Въпреки констатираните проблеми, секторът на малките и средните предприятия има добри възможности и перспективи за развитие в бъдеще, което от своя страна оказва положително влияние върху общото икономическо състояние на страната.

В параграф **2.3. Роля на малкия бизнес за съживяване на селските райони** е посочен SWOT- анализ на състоянието на селските райони, за да се създаде ясна стратегическа рамка, която да подпомогне регионалното развитие с цел балансираност и устойчивост и преодоляване на бариерите пред малките и средните предприятия в страната. Маркирани са и мерките на ПРСР 2014 – 2020 в България. Те са насочени към устойчивостта и конкурентоспособността на земеделските и горските стопанства, развитие и изграждане на нови стопанства и модернизация на материалната база, към приоритетите със социално-икономическа устойчивост и развитието на

селата и селските райони, екологията, агроекологията и климатичните промени и към консултантските услуги и обучение.

Всяка стъпка допринася плавното съживяване на селските райони. Малкият бизнес може да се възползва от всяка една мярка, която пряко или косвено засяга дейността му. Това раздвижване в селските райони дава надежда за намаляване на териториалните различия, подобряване качеството на живот и доходите, както и запазване поминъка на местното население. Като катализатор, малките предприятия могат да доведат до ново отношение на обществото към мултифункционалната роля на земеделието, рационалното използване на наличните ни ресурси и устойчиво развитие на селските райони.

Разгледана е ситуацията в сектора на МСП в рамките на периода 2012 – 2016 г. През 2016 г. броя на МСП надхвърля 19 000, което представлява 99,9% от всички предприятия. Този процент показва намерението на предприемачите да инвестират в МСП. При динамиката на броя на предприятията според тяхната големина в сектор „Селско, горско и рибно стопанство“ за периода 2012 – 2016 г. микропредприятията (от 0 до 9 заети лица) са най-многобройни. В структурата на сектор „Селско, горско и рибно стопанство“ за 2016 г. преобладават микропредприятията (91,07%) и малките предприятия (8,22%). Относителният дял на средните по размер предприятия (50-249 заети) е само 0,7% и на големите (250 и повече заети) е съответно 0,05%. Процентът на малките предприятия от този отрасъл е сравнително висок, поради факта, че предприемачите се ориентират към сектори с пониски начални инвестиции, поради липсата на собствени средства за развитие на бизнес. При динамиката на броя предприятия според броя на заетите лица, за разглеждания период, данните показват тенденция към плавно нарастване броя на заетите лица в сектор „Селско, горско и рибно

стопанство“ от 85,97% за 2012 г. на 87,50% през 2016 г. Тези модификации се дължат основно на увеличаване броя на МСП, както и намаляване персонала от страна на големите предприятия. Важен показател за оценяване на стопанската дейност и на финансовото състояние на всяко предприятие е свързано с определяне на *рентабилността*. За периода 2009 – 2011 г. се наблюдава покачване на процента рентабилност на микропредприятията с персонал от 0 до 9 души, поради рязкото намаляване на големите фирми и съкращаване на персонала, заради финансовата криза. През 2012 – 2013 г. МСП запазват позициите си, докато за периода 2014 – 2016 г. микрофирмите имат положителен ефект в сектора.

Въз основа на направения анализ могат да се обобщят следните **изводи**:

1. Направен е кратък анализ в динамиката на броя МСП, техният относителен дял според големината им в сектор Селско стопанство, динамиката на малкия бизнес, според броя на заетите лица в периода 2012 – 2016 г. и рентабилността на МСП в аграрния сектор.

2. Развитието на икономиката в селските райони зависи от състоянието на стопанските и субекти, както и за допринасяне на заетостта на местното население.

3. Състоянието на малкия бизнес влияе върху доходите на населението в селските райони, както и на жизнения стандарт, благосъстоянието и качеството на живот.

4. Социалните инициативи и политики от страна на местната власт дават възможност съответната селска територия да бъде по-привлекателна за младото население.

В заключение от изложението в настоящата глава може да се направи **обобщение**, че насърчаване ролята на малкия бизнес за съживяване на селските райони е от ключово значение за аграрния сектор и икономиката

като цяло. Подкрепата на МСП в региони с ограничена заетост и ниска концентрация на предприятия е основна за намаляване на различията между селските и градските райони. Съчетаването на регионалната специализация с гъстотата на предприятията е предпоставка за формулиране на по-прецизни мерки в подкрепа за създаване на предприятия, подкрепа за интернационализация на МСП, както и технологична модернизация на селското производство. Повишаването на конкурентоспособността на МСП и създаването на устойчиви нови работни места в регионите с ниска гъстота на предприятия и население са фактори за подобряване на дисбаланса на ниво град-село.

ГЛАВА ТРЕТА. ПРИЛОЖНИ АСПЕКТИ ПРИ ИЗСЛЕДВАНЕ РАЗВИТИЕТО НА МАЛКИЯ БИЗНЕС В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

Трета глава се характеризира с практико-приложен аспект на дисертационното изследване. На база методическия инструментариум са представени оценки на въздействието на социално-икономическото развитие на Р България върху малкия бизнес в селските райони, както и основните фактори, влияещи върху конкурентоспособността на малкия бизнес.

В параграф 3.1. Методически инструментариум на изследването е представена детайлно методологическата рамка на емпиричното изследване. В тази връзка е направен обстоен преглед на социално-икономическите фактори, влияещи на бизнес средата. Базата данни, която е използвана е от Националния статистически институт на Република България, получена от статистически данни като Бизнес статистика, Демографска и социална статистика и Макроикономическа статистика. Нужната информация за предходни години е приложена от Информационна система ИНФОСТАТ на

НСИ. Изследваните икономически и социални показатели, обхващат периода 2010 – 2018 г. в зависимост от местоживееене (град/село), област в страната и селска община. Поради ограничените изследвания на селските райони и малкия брой данни за тях е направен анализ от наличната събрана информация за най-реално представяне на изследвания период. За тези емпирични данни са приложени статистически методи, графичен и табличен метод. Те целят подходящо съчетаване на променливите фактори, с оглед постигане на оценка на конкурентоспособността на фирмено равнище при малките и средните предприятия в селските райони на страната. По този начин се открояват тези фактори, които влияят най-силно върху средата.

На база на направения, в първа и втора глава на дисертационния труд, обзор на теорията и моделите, свързани с малкия бизнес, се прилагат корелационен анализ и множествен регресионен анализ, чрез които количествено може да се оценят икономическите резултати на бизнес средата. В хода на етапите на изследването са приложени различни подходи и методи – сравнителен метод, метод на групировката, метод на анализ и синтез, метод на индукция и дедукция.

В параграф **3.2. Оценка на въздействието на социално-икономическото развитие на Р България върху малкия бизнес в селските райони** е анализирано социално-икономическото състояние на селските райони като са разграничени българските общини с такъв характер. Тъй като няма селектирани данни само за селските райони, за достоверност на информацията е направен статистически анализ по данни на ИНФОСТАТ на НСИ. Разграничени са социално-икономическите фактори за конкретните селски общини в България. На база данни на 27-те области в България е отстранена информацията за големите градски центрове и столицата, тъй като не спадат към селските райони, с цел да се използва най-надеждната и

точна информация за всеки селски район. Използвани са само имената на големите областни градове като ориентир, за да се представи синтезираната информация за селските райони. По националната дефиниция, селските райони включват общините, в които най-голямото населено място има население до 30 000 души. Те обхващат 232 общини от общо 265 или 88% от българските общини и 81% от територията на страната.

Устойчивото развитие на селските райони се анализира чрез показатели, групирани в следните основни групи – икономически, социални, екологични и институционални.

Основните икономически показатели са: БВП, прираст на населението, доходи на населението, степен на индустриализация и др.

Българската икономика постига плавен растеж на БВП за един зает в периода 2010 – 2018 г. Аграрният сектор има принос, като през 2018 г. БДС генерира от селското стопанство 6 304,7 хил. лв. Въпреки това относителния дял на БДС намалява през последните години като се обяснява с бавния и неравномерен растеж на сектора и с по-бързото развитие на националната икономика в другите сектори. Нивото на брутната добавена стойност в селските райони е най-ниско в областите Видин, Габрово, Ловеч и Смолян. Това са регионите с най-нисък жизнен стандарт на населението, обезлюдяване и безработица, което води и своите последици. Възходящ тренд при БВП на глава от населението имат области като Стара Загора, София, Варна и Пловдив. Това се обяснява с развитието на малкия бизнес покрай големите градове, където собствениците влагат в инвестиции и основен капитал.

По данни към 2018 г. населението на България е 7 000 039 души, в т.ч. в градовете са 73,7%, а в селата – 26,3%. Забелязва се плавното увеличаване на градското население, за разлика от селското. Отрицателният тренд на

намаляване на селското население за периода 2010 – 2018 г. с над два пункта влияе негативно и върху малкия бизнес. Недостигът на работна ръка се отразява на собствениците, решили да развиват своята дейност, защото отливът на младите хора се отразява върху икономическото състояние на малките и средните предприятия. Населението на селските райони според националната дефиниция е 38% от това в страната. Към 2018 г. населението в селските райони е 2,6 млн. души, а в община Трекляно, област Кюстендил е регистрирано най-малко население в селски район – 758 души. Една от причините е по-ниския естествен прираст в селата. Раждаемостта в селските райони се доближава до тази в градските, но това не се отнася за смъртността, която води до разлика в естествения прираст на страната. Този демографски дисбаланс е тенденция от застаряващото население в селските райони. Малкият бизнес е пряко засегнат от тези негативни тенденции в страната. Ниската раждаемост и отлива на млада работна ръка към чужбина показва недостатъчни трудови ресурси и ограничени възможности пред малките бизнес организации.

Икономическата активност и заетостта са едни от основните фактори за социалното разслояване и генериране на социални неравенства. В тази връзка е необходимо да се проследи състоянието на заетостта в селските райони, предвид отчетените негативни демографски тенденции и ключовите възможности, които тези населени места предлагат за личностно и професионално развитие на населението, живеещо в тях (Петкова, 2018). Това се отнася и за малкия бизнес, който може да изиграе важна роля за съживяването на селските райони. Но регистрираното ниво на безработица в селските райони остава сравнително високо, в сравнение с градското и средното за страната. Основният проблем в селските райони е дългосрочната безработица, която е почти 3 пъти по-висока от тази в градските региони.

Неизбежно икономическото състояние и разликата на ниво град – село се отразява и в дохода и по-конкретно в работната заплата на населението.

Статистическите данни за чуждестранните инвестиции са повлияни от влошаването на бизнес климата и икономическата несигурност, тъй като българската икономика е повлияна от външното търсене и финансиране. Увеличаването на инвестициите зависи от подобряването на международната и българската бизнес ситуация и напредъка в усвояването на финансовите средства от национални и европейски програми за програмния период 2014 – 2020 г. и в частност подкрепата към малкия бизнес в селските райони.

Основните социални показатели са: трудова заетост, средна работна заплата на един зает, годишно потребление на основни хранителни продукти на човек от домакинството, покупателна способност на домакинствата. Други разглеждани показатели са: механично движение на населението, естествен прираст на населението, брой медицински персонал, брой лечебни заведения и легла, естествено движение на населението.

Позитивната тенденция на нарастване на средногодишния брой на заетите, води до намаляване на безработицата, което е следствие от увеличаващия се брой работни места. Малкият бизнес подпомага местното трудоспособно население, за да промени тревожните тенденции в демографските процеси и изтичането на работна сила от пазара на труда. Малките и средните предприятия в селските райони осъществяват своята дейност предимно за местния (общински или регионален) пазар. Това способства задържането на част от населението и намаляване на струпванията и пренаселването в големите областни градове.

Възстановяването на търсене на труд е един от факторите, който влияе върху динамиката на работната заплата в страната. Малкият бизнес спомага в положителен аспект за създаването на устойчиви нови работни места.

Въпреки това бизнесът среща и трудности в намирането на подходяща работна сила, поради ниска квалификация и образование. Като част от общия европейски пазар, малките и средните предприятия се конкурират свободно с останалите европейски фирми за наличния трудов ресурс. Намаляващата работна сила в страната се компенсира с по-високия ръст от производителността на труда. Това обезпечава ръста на средната работна заплата, за да не се получат големи дисбаланси в икономически план. Миграционните процеси са необратим процес, но приоритетни политики и механизми за намаляване на миграционните нагласи сред българското население и трудова интеграция на имигриращите, могат да допринесат за редуциране на икономическите и социални пречки пред малкия бизнес в селските райони.

В заключение може да обобщим следното:

Недостигът на работна ръка, ниската раждаемост, застаряващото население, миграцията и продължителната безработица се отразяват на собствениците на малките и средните предприятия. Малкият бизнес желае да е част от промяната като предлага работни позиции в селските райони, но са неизбежни трудности при намирането на добри кадри, поради ниски квалификационни умения и образование. По-високите възнаграждения извън селските райони са притегателна сила за местното население.

Положителната тенденция е в ръста на заетост, което може да се обвърже с динамиката в частния сектор и по-конкретно малкия бизнес. Лекото подобрене в условията на труд стимулира младите образовани хора да са част от българския трудов пазар. Промяната на икономическата среда в т.ч. увеличаване на работните места и подобряване качеството на заетост и жизнен стандарт трябва да са насърчавани като средство за запазване на човешкия капитал и трудовите ресурси на страната.

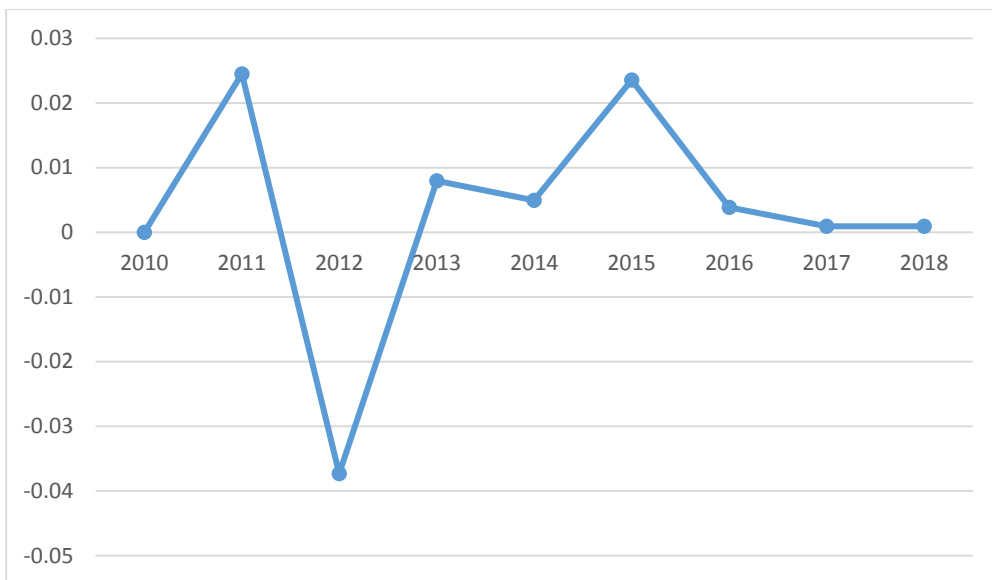
Необходима е ясна концепция за спиране изтичането на потенциален трудов ресурс, за балансиране на предлагането и търсенето на труд, с което малкия бизнес в селските райони може да бъде още по-ефективен за справяне с негативните тенденции.

В параграф **3.3. Оценка на основните фактори, влияещи върху конкурентоспособността на малкия бизнес** е представена методика при изследване развитието на малкия бизнес в селските райони като са обхванати основните фактори, влияещи върху крайния резултат.

В резултат на синтезираната и анализирана информация на микро, малките и средните предприятия в България, както и на икономическите и социалните показатели, влияещи върху малкия бизнес в селските райони, могат да се открият обективно съществуващи връзки и зависимости между изследваните явления и процеси.

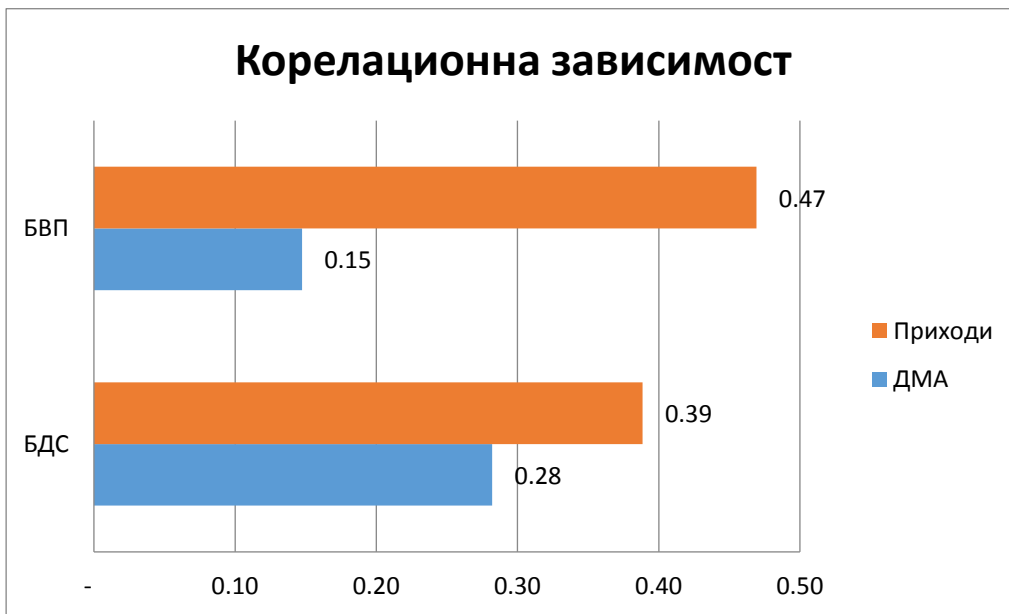
При анализиране на макроикономически индикатори и икономически показатели, първо, е направена зависимост на прирастта на БВП в България. На следващия етап се оценява какво е влиянието му върху малкия бизнес.

На Фиг. 1 се наблюдава темпа на прираста на БВП, който след финансовата криза варира в сравнително нормални граници. През последните наблюдавани години, нарастването на БВП е с относително нисък темп. На база темпа на прираст на брутният вътрешен продукт на страната са разгледани зависимостите му с различни фактори.

*Фиг. 1. Темп на прираст на БВП на България
Източник: Данни - НСИ и авторова фигура*

Връзката между приходите от дейността и ДМА на МСП в аграрния сектор с показателите – БДС и БВП в страната за периода 2008 – 2016 г. е представено на Фиг. 2 чрез корелационна зависимост.

Фиг. 2 Корелационна зависимост между приходи от дейността/ДМА и БВП/БДС за периода 2008 – 2016 г.

Данните на Фиг. 2 показват, че реализираните приходи от дейността на МСП в аграрния сектор сравнен с БВП на страната са 0,47 лв. на 1,00 лв. приходи. Забелязва се положителен знак на коефициента и умерена зависимост. При ДМА на база БВП също има права зависимост при 0,15 лв. инвестиции в посочените активи.

При корелационната зависимост на база БДС, приходите са 0,39 лв., а при равнището на активите също се забелязва положителен ефект за сектора, влияещ благоприятно върху икономиката на страната.

За прилагане на многофакторния регресионен анализ са нужни параметрите, които се включват в изчисляването на зависимостта. В конкретния случай това е БВП на човек от населението и седем на брой променливи – население, наети лица, безработни, средна работна заплата, преки чуждестранни инвестиции, брой лекари в селски райони и потребление на основни хранителни продукти и напитки. Резултатите от приложения регресионен анализ са представени в табличен вид и е разработен чрез Data Analysis в MS Excel.

$$\text{БВП} = a + \beta_1 N + \beta_2 NL + \beta_3 B + \beta_4 SRZ + \beta_5 PCI + \beta_6 L + \beta_7 P$$

където,

Y - БВП на човек от населението;

X₁ – брой на населението в селските общини – хиляди души (N)

X₂ – броят на наетите лица по трудово и служебно правоотношение – хиляди души (NL)

X₃ – броят на регистрираните безработни лица (B)

X₄ – средна брутна годишна работна заплата на наетите лица - хил. лв. (SRZ)

X₅ – преки чуждестранни инвестиции в МСП – хил. евро (PCI)

X_6 – брой лекари, обслужващи пациенти в селските райони (L)

X_7 – потребление на основни хранителни продукти и напитки (P)

Таблица 2.1.

Резултати от тестване на модела

Резултатна информация на коефициентите	
Коефициент на множествена корелация	0.9426
Коефициент на детерминация	0.8884
Коригиран множествен коефициент	0.8473
Стандартна грешка	1055.6162
Наблюдения	27

Източник: изчисления на автора

От получените резултати могат да се направят определени **изводи**. Коефициентът на корелация е положителна величина. Когато имаме обратнопропорционална зависимост, знакът пред регресионния коефициент е отрицателен (Цанова, 2010). В конкретната ситуация между изследваните показатели има много силна положителна зависимост – корелационния коефициент е в порядъка на 0,9426. Следващият коефициент на детерминация показва каква част от резултатния признак (БВП на човек) се дължи на променливите фактори, които се изследват. Докато коригираният коефициент на детерминация, за разлика от некоригирания, отчита обема на извадката и броя на параметрите в модела. Вариацията е 88,84% и представя висока степен на обусловеност на резултативната променлива от факторните вариации. Коригираният коефициент на детерминация е 84,73% и показва също нормално висока степен на детерминираност на БВП от включените седем факторни променливи. Броят на наблюденията е 27, тъй като са

селектирани 232 селски общини в 27 области на Република България (без София-град).

Следващата таблица (ANOVA) служи за проверка на адекватността на регресионния модел чрез дисперсионен анализ (Вж Табл. 2.2.).

Таблица 2.2.

Схема на дисперсионен анализ (ANOVA)

Източник на дисперсията	Степени на свобода	Сума от квадратите на отклоненията	Дисперсия	F – критерий на Фишер
Фактор	7	168610677.3	24087239.61	21.6160
Остатъци	19	21172185.03	1114325.528	
Обща	26	189782862.3		

Източник: изчисления на автора

Моделът е адекватен, тъй като емпиричното значение на F-критерия е 21,62 и е по-голям от теоретичното значение на критерия, а стойността е статистически значима (Sign. F = 8.71E-08).

Регресионният анализ е в последната таблица на модела (Вж Табл. 2.3.).

Таблица 2.3.

Регресионен анализ

Факторни променливи	Коефициент и	Стандартна грешка	t - критерия	Равнище на значимост P-value	Lower 95%	Upper 95%
Свободен член α	-6765.751	3000.286	-2.255	0.036	-13045.421	-486.081

Население	-0.032	0.016	-2.027	0.057	-0.065	0.001
Наети лица	0.024	0.011	2.244	0.037	0.002	0.046
Безработни	-0.101	0.102	-0.990	0.335	-0.314	0.112
Ср. работна заплата	1.506	0.253	5.953	0.000	0.977	2.036
Преки чуждестранн и инвестиции	0.001	0.001	0.893	0.383	-0.001	0.003
Лекари	11.317	5.427	2.085	0.051	-0.043	22.676
Хранителни продукти	0.617	0.629	0.981	0.339	-0.700	1.934

Източник: изчисления на автора

Общият регресионен модел придобива следния вид в уравнението:

$$\begin{aligned}
 \text{БВП} = & -6765,75 - 0,03N + 0,02NL - 0,10B + 1,51SRZ + 0,001PC \\
 & (-2,26) \quad (-2,03) \quad (2,24) \quad (-0,99) \quad (5,95) \quad (0,89) \\
 & +11,32L + 0,62 P \\
 & (2,09) \quad (0,98)
 \end{aligned}$$

Свободният член α в уравнението има стойност на t- критерия (-2,255) и равнище на значимост ($P=0,03 < 0,05$), което формулира изводът, че той е статистически значим. Докато коефициентите b са факторните променливи и се установява, че има няколко фактора, които са статистически значими при риск от грешка 5%. Това са факторите – наети лица, средна работна заплата и лекари, както и свободния член α .

Силата на зависимостта между факторните променливи и зависимата променлива може да се определя и чрез средните коефициенти на еластичност (Вж Табл. 3).

Таблица 3.

Средни коефициенти на еластичност на факторните променливи в модела

	b_N	<i>Factor Average</i>	<i>PP Average</i>	\bar{E}
\bar{E}_N	-0.03222	98,794.04	10,661.37	-0.299
\bar{E}_{NL}	0.02391	58,098.19	10,661.37	0.130
\bar{E}_B	-0.10067	5,796.30	10,661.37	-0.055
\bar{E}_{SRZ}	1.50647	10,824.85	10,661.37	1.530
\bar{E}_{PCI}	0.00081	462,498.47	10,661.37	0.035
\bar{E}_L	11.31680	192.56	10,661.37	0.204
\bar{E}_p	0.61727	1,527.47	10,661.37	0.088

Източник: изчисления на автора

Най-еластичен е размерът на БВП по отношение средната работна заплата (СРЗ) в страната. Коефициентът на еластичност показва, че БВП се изменя средно с 1,53 при промяна на СРЗ с 1%. Положителната стойност на средното възнаграждение, води до увеличение показателя на БВП. При останалите фактори, коефициентите на еластичност приемат значения между 0 и 1. След средната брутна годишна работна заплата на наетите лица, влияние оказват броя на населението и броя на лекарите в селските райони. Изменението с 1% на всеки един от показателите, води до увеличение или

намаление в размера на БВП. Отрицателните стойности в промяната броя на населението имат негативни последици при еластичността на БВП. Следващите по сила влияния са от броя на наетите лица и консумацията на основните хранителни продукти. На последните места са съответно – броя на безработните лица и преките чуждестранни инвестиции с – 0,06 и 0,04.

Важно значение за оценка качеството на модела има формулирането на **изводи** за статистическата значимост на регресионния модел и на неговите коефициенти. Стойността на коефициента на детерминация, който е 0,89 и показва, че 89% от общата дисперсия на резултативния признак се обяснява с дисперсията на факторните променливи. Останалите 11% се дължат на невключени в модела фактори.

Приложени дотук са корелационен анализ на връзката между приходите от дейността и ДМА на МСП в аграрния сектор с показателите – БДС и БВП и многофакторен регресионен анализ за изследване влиянието на БВП върху малкия бизнес в България. Въпреки високият процент на значимост на приложения модел, невключените в модела фактори, могат допълнително да се изследват с индекса на предприемаческа активност. Но достъпът до финансиране все още остава ключов фактор за цялостното икономическо представяне на МСП. Малкият бизнес се нуждае от финансови ресурси за устойчивото развитие на сектора, както в условия на икономически подем, така и при икономическа криза и възстановяване.

На база статистически данни за броя на малките и средните предприятия и изменението на броя на трудоспособното население се изчислява индекса на предприемаческа активност в селските райони. Намалението на трудоспособното население в конкретни райони на страната, не води и до намаляване на предприятията за малкия бизнес. Това от своя страна не дава осезаемо отражение на коефициента на предприемаческа

активност в отрицателна насока за общото социално-икономическо развитие на страната и сектор Селско стопанство, а напротив. Малкият бизнес е подходящ за селските райони, поради гъвкавост на предлагането, адаптиране към нови производства и управление, както и спомагане за диверсификацията в селските райони на страната.

Един от ключовите фактори за устойчиво развитие и конкурентоспособност е достъпът до финансиране. Той е необходим за основното икономическо представяне на МСП. Към 2018 г., по данни на Европейската комисия, достъпът до финансиране е най-важният проблем за 6% от МСП в България (и на 7% на равнище ЕС). Като обобщена статистика, МСП в страната, отчитат трите най-важни проблеми за тях – наличието на квалифициран персонал или опитни мениджъри, намирането на клиенти и конкуренцията (ЕК, 2018). Успешното започване на малък бизнес и разширяването му изисква наличие на финансови средства. Но МСП изпитват затруднения, за разлика от големите фирми, при отпускането на финансиране, тъй като това представлява рисков начинание за инвеститорите. Източниците на финансиране могат да бъдат от различно естество – микрокредитиране, традиционни банкови инструменти, финансиране по национални и европейски програми в подкрепа на МСП, както и чрез лични финансови средства.

Направените проучвания и анализи в Глава III са на база оценка въздействието на социално-икономическото развитие на Р България върху малкия бизнес в селските райони и ефекта на основните фактори, влияещи върху тяхната конкурентоспособност, което спомага да се оформят следните **обобщения и изводи.**

При оценяване състоянието на селските райони в страната са използвани различни показатели. БВП показва високи стойности, когато

собствениците на малък бизнес в селските райони влагат в инвестиции и основен капитал, но дейността е позиционирана в близост до средни и големи градове. Малките и средните предприятия в българското село се отличават с недостиг на работна ръка, ниска раждаемост, застаряващо население, миграция и продължителна безработица. Но малкият бизнес участва активно на пазара на труда като работодател и предлага работни позиции в селските райони, но са неизбежни трудности при намирането на добри кадри, поради ниски квалификационни умения и образование.

Положителната тенденция е в ръста на заетост, което може да се обвърже с динамиката в частния сектор и по-конкретно малкия бизнес. Това нарастване на броя на заетите, води след себе си към плавно намаляване на безработицата. Малкият бизнес подпомага местното трудоспособно население, за да промени тревожните тенденции в демографските процеси и изтичането на работна сила от пазара на труда. МСП в селските райони стимулират родното производство като осъществяват икономическа дейност предимно за местната структура. Това способства част от населението да не напуска родните си места, чрез което намалява миграционните процеси.

Регресионните модели са подходящ инструмент за изследване на факторната обусловеност на БВП върху малкия бизнес в Р България. Резултатите от настоящия анализ показват, че подборът на факторни променливи е адекватен, потвърждава се практическата приложимост и значението му. За невключените в модела фактори са изследвани, в допълнение, индексът на предприемаческа активност и достъпа до финансиране на малкия бизнес в селските райони. Развитието, анализирането и оцеляването на предприемаческата активност показва, че малкият бизнес е подходящ за селските райони, поради гъвкавост на предлагането, адаптиране към нови производства и управление, както и спомагане за

диверсификацията в селските райони на страната. Значимостта на малкия бизнес може да бъде подсигурана чрез намаляване тежестта при достъпа до финансиране, за да разкрият МСП максимално своя потенциал.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На основата на осъщественото изследване на теоретичните и практическите аспекти, относно ролята на малкия бизнес в селските райони и националната икономика, могат да се направят следните изводи и обобщения.

Първо, в резултат на задълбочено проучване и тълкуване на съществуващите теоретични постановки и действащите нормативни документи се обобщава обща дефиниция за понятието малък бизнес. Изведени са основните възможности за развитие на малкия бизнес в селските райони на Р България като се изтъква необходимостта от съгласуване в действията на различни институции в подкрепа на сектора на МСП. Систематизирани са основните подходи при дефинирането и характеризирането на малкия бизнес и се аргументира комбинирания подход като най-подходящ вариант за стартиране на малък бизнес.

Второ, приложен е адаптиран методически инструментариум при изследване развитието на малкия бизнес в селските райони чрез количествено анализиране и оценяване икономическите резултати на бизнес средата. Изследването е основано на използваните подходи и методи чрез комбиниране на логически порядък от етапи.

Трето, разграничени са основните етапи в развитието на малкия бизнес чрез исторически преглед на административно-териториалното устройство на Р България от 1879 г. досега и на нормативните документи, регулиращи

стопанската дейност на МСП. Промените в нормативната уредба са резултат на социално-икономическото и политическото състояние в страната, както и необходимостта от съобразяване на административното управление с потребностите и интересите на местното население.

Четвърто, с помощта на подобрени изследователски методи са анализирани социално-икономическите фактори за развитие на общините в селските райони в Р България за периода 2010 – 2018 г. Направена е оценка на влиянието на социално-икономическото състояние върху малкия бизнес в селските райони, както и на основните фактори, въздействащи върху конкурентоспособността на малкия бизнес. При емпиричното проучване са съчетани променливите фактори, с оглед постигане на оценка на конкурентоспособността на фирмено равнище при малките и средните предприятия в селските райони на страната и са открити тези фактори, които влияят най-силно върху средата. В резултат от приложените регресионни модели анализът показва, че адекватно са подобрени факторните променливи като е потвърдена практическата значимост на разработката.

Осъщественото изследване на малкия бизнес в селските райони в различни теоретични и практически аспекти потвърждава поставената в дисертационния труд изследователска теза, а именно, че *малкият бизнес е важен фактор за социално-икономическото укрепване на селските райони в Р България и оказва положително въздействие върху процесите за постигане на устойчивото им развитие.*

IV. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. В резултат на задълбочено проучване на теоретични постановки и действащи нормативни документи в дисертационния труд се обобщава обща дефиниция за понятието малък бизнес. Систематизирани са основните подходи при дефинирането и характеризирането на малкия бизнес и се аргументира комбинирания подход като най-подходящ вариант за стартиране на малък бизнес.

2. Приложен е адаптиран методически инструментариум при изследване развитието на малкия бизнес в селските райони.

3. Направен е исторически преглед на административно-териториалното устройство на Р България от 1879 г. досега и на нормативните документи, регулиращи стопанската дейност на МСП.

4. С помощта на подбрани изследователски методи са анализирани социално-икономическите фактори за развитие на общините в селските райони в Р България за периода 2010 – 2018 г. Направена е оценка на влиянието на социално-икономическото състояние върху малкия бизнес в селските райони, както и на основните фактори, въздействащи върху конкурентоспособността на малкия бизнес.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ, СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Монографии (глава от колективна монография)

1. Захариев, А., Павлов, Ц., Георгиева, Б. и колектив (2019) *Economics and Management: PhD Student's Start-up Scientific Research*. Свищов: FABER – Велико Търново, с. 44-57. ISBN: 978-619-00-0948-1

Статии

1. Георгиева, Б. *Теоретични и практически аспекти в развитието на малкия бизнес* / Боряна Георгиева // Годишен алманах. Научни изследвания на докторанти, Брой XI – 2018, Книга 14 - Студии и статии, ISSN: 1313-6542-книжно издание, с. 366-377

Доклади

1. Георгиева, Б. *Ползи и ефекти за малкия бизнес от развитието на фермерските пазари*/ Боряна Георгиева. // Потенциал за развитие на фермерските пазари в България: Кръгла маса, 6 окт. 2017 г.: Сборник доклади. – Свищов: АИ Ценов, с. 247-253. ISBN: 978-954-23-1251-2

2. Георгиева, Б. *Предимства и ограничения на малкия бизнес*/ Боряна Георгиева // Пета балканска научна конференция: Наука – образование – изкуство през 21-ви век = *Multidisciplinary journal of science, education and art*: Годишник на съюза на учените – клон Благоевград: УИ „Н. Рилски“, 26-27.09.2019 г., с., ISBN 1313 – 5236 – електронно издание

3. Георгиева, Б. *Основни аспекти и проблеми при дефиниране на селските райони в България* / Боряна Георгиева // Състояние и проблеми при управлението и развитието на селското стопанство: Международно научно-практическа конференция, Свищов, 4-5.10.2019 г.: Сборник с доклади, с. 522-528, ISBN: 978-954-23-1762-3

VI. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ И ДОСТОВЕРНОСТ

Във връзка с провеждането на процедура за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ по докторска програма „Икономика и управление“ (Аграрна икономика) декларирам, че:

1. Резултатите и приносите в дисертационния труд на тема „Възможности и предизвикателства на малкия бизнес в селските райони“ са оригинални и не са заимствани от изследвания и публикации, в които авторът няма участия.

2. Изложената от автора информация във вид на документи и публикации, лично съставени справки и др. съответства на обективната истина.

3. Резултатите, които са получени, описани и/или публикувани от други автори, са надлежно и подробно описани и цитирани в библиографията.

Май, 2020 г.

Гр. Свищов

Декларатор:

/ Боряна Георгиева/